

Верховний
Суд

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

Програма підготовки та підтримання
кваліфікації помічників суддів Верховного Суду
в Касаційному цивільному суді

21 листопада 2024 року

Дія в часі: норма права, рішення Конституційного Суду України та правова позиція Верховного Суду

Ян БЕРНАЗЮК

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду,
доктор юридичних наук, професор

Пов'язані поняття:

1. Норма права
2. Рішення Конституційного Суду України
3. Правова позиція (висновок)
4. Ретроспективна дія
5. Принцип рівності
6. Принцип правової визначеність
7. Принцип легітимних очікувань
8. Належне врядування
9. Тлумачення закону на користь особи
10. Суддівський розсуд
11. Суспільний (публічний) інтерес
12. Законодавча колізія
13. Якість закону
14. Довіра до суду

У Китаї сотні власників Tesla протестували через несподіване зниження цін (8 січня 2023 року)
<https://www.reuters.com/business/autos-transportation/tesla-owners-china-protest-against-surprise-price-cuts-they-missed-2023-01-07/>

Сотні власників Tesla зібралися в автосалонах і дистриб'юторських центрах автовиробника в Китаї на вихідних, вимагаючи знижок і кредитів після раптового зниження цін на 13-24%: вони стверджують, що переплатили за куплені раніше електромобілі.

"Вони сказали, що вважали, що ціни, які Tesla встановила на свої автомобілі в кінці минулого року, не будуть знижені так різко.

"Це може бути нормальною діловою практикою, але це не те, як повинно поводитися відповідальне підприємство", - сказав один із покупців.

Він і інші власники електромобілів заявили, що розчаровані різким зниженням цін і відсутністю пояснень з боку Tesla для нещодавніх покупців.

ПРАВО КОЖНОГО ВИМАГАТИ ЗАСТОСОВУВАТИ ЗАКОН У СВОЇХ ІНТЕРЕСАХ

Кожен має право вимагати застосування/незастосування закону (судової практики) у своїх інтересах.

Складність ситуації, в якій опинилася Україна, зумовлена, зокрема такими причинами:

1. Незначний період формування абсолютно нової системи законодавства (з 1991 року),
2. Суттєва зміна орієнтирів/цінностей після Революції Гідності та підписання Угоди про Асоціацію з ЄС (2014 рік) та внесення відповідних змін до Конституції України (Преамбула, статті 85, 102 та 116),
3. Безперервний період значних реформ у більшості сфер суспільно-управлінського життя,
4. Становлення нових інституцій та формування практики їх діяльності,
5. Формування нової правової культури у населення.

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ПІДХІД

Закон застосовується до правовідносин (незалежно від часу звернення до суду чи моменту винесення рішення судом першої, апеляційної чи касаційної інстанції).

Якщо по іншому, то порушується принцип рівності:

- звернувся до суду чи не звернувся,
- хто звернувся раніше,
- чия справа розглянута судом раніше.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Вирішуючи такі спори/ситуації за відсутності чіткого законодавства та сталої судової практики варто керуватися верховенством права (ст. 8, 129 та 147) та її основними складовими:

1. Принцип рівності та принцип заборони дискримінації,
2. Принцип правової визначеності,
3. Принцип розумності (доцільності, раціональності),
4. Принцип пріоритету суспільних інтересів та національної безпеки при забезпеченні механізму компенсації у випадку їх пріоритетності (колізії) із принципом непорушності (першості) індивідуальних прав особи.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Стаття 152

Закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22)

Запитання:

1. Чи є винятки, які передбачені Конституцією України?

2. Як це положення співвідноситься з положеннями:

ст. 17: захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної ... безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом (ч. 2 ст. 57)

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними (ч. 3 ст. 57)

Запитання:

1. Чи є такий закон?
2. Чи є однозначне визначення нормативно-правового акта?
3. Чи поширюється ці вимоги на акти, які визначають право і обов'язки юридичних осіб тощо?
4. Чи поширюється такі вимоги на рішення суду про визнання нечинним нормативно-правового акта?

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1 ст. 58)

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ч. 2 ст. 58)

Запитання:

- На які види відповідальності поширюється ця норм (лише кримінальна та адміністративна)?
- Відповідальність охоплює собою звільнення особи від обов'язку, за невиконання якого не було передбачено відповідальності/санкції (наприклад, виконати припис про введення об'єкту в експлуатацію)?
- Чи можуть мати зворотну дію в часі закони, які наділяють особу правом (наприклад, на додаткову виплату, перерахунок пенсії)?
- Чи можуть мати зворотну дію в часі закони, які покладають на особу нові обов'язки (наприклад, зберігати документи, які підтверджують походження доходів, майнових активів тощо)?

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

Стаття 57. Дія нормативно-правового акта у часі

1. Дія нормативно-правового акта у часі - це реалізація нормативно-правового акта щодо суспільних відносин, що виникли після набрання ним чинності або до набрання ним чинності і тривали станом на дату набрання актом чинності. Дія нормативно-правового акта поширюється на суспільні відносини, що виникли (тривають) після набрання ним чинності, якщо інше не передбачено Конституцією України чи законом.

2. Дія нормативно-правового акта починається з моменту набрання ним чинності, якщо інше не передбачено законом, і закінчується моментом припинення його дії.

3. Моментом набрання чинності нормативно-правовим актом є 0 годин дня, наступного за днем його опублікування в порядку, встановленому законом, якщо:

- 1) інше не визначено Конституцією України та (або) законом;
- 2) більш пізній строк (термін) не встановлено самим нормативно-правовим актом.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

Стаття 57. ...

4. Якщо момент набрання чинності нормативно-правовим актом визначено конкретним строком (терміном), такий нормативно-правовий акт вважається чинним з 0 годин настання відповідно визначеного у ньому дня або події.

5. За необхідності первинний закон, кодекс чи окремі їх структурні елементи можуть вводитися в дію пізніше моменту набрання ним чинності. Введення в дію окремих структурних елементів первинного закону, кодексу не може передувати моменту набрання ним чинності в цілому. Норми права щодо строку (терміну) та умов введення в дію інших структурних елементів первинного закону, кодексу набирають чинності одночасно з набранням чинності таким первинним законом, кодексом.

6. Моментом припинення дії нормативно-правового акта є 24 година дня відповідного строку (терміну), якщо інше не визначено Конституцією України, законом або більш пізній строк (термін) не встановлено самим нормативно-правовим актом.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

Стаття 57. ...

Якщо момент припинення дії нормативно-правового акта визначено вказівкою на конкретний строк (термін), дія такого нормативно-правового акта вважається припиненою з 0 годин настання відповідно визначеного у ньому дня або події.

У разі якщо строк припинення дії нормативно-правового акта визначається роками, такий строк спливає у відповідні місяць та число останнього року строку.

У разі якщо строк припинення дії нормативно-правового акта визначається місяцями, то він спливає у відповідне число останнього місяця строку. Якщо дата закінчення строку, визначеного місяцями, припадає на такий місяць, в якому немає відповідного числа, строк спливає в останній день цього місяця.

У разі якщо припинення дії нормативно-правового акта здійснюється суб'єктом правотворчої діяльності в порядку, встановленому законом, строк (термін) припинення дії нормативно-правового акта визначається відповідним нормативно-правовим актом.

У разі якщо припинення дії нормативно-правового акта здійснюється на підставі рішення суду, дія нормативно-правового акта припиняється з моменту набрання законної сили відповідним рішенням суду.

7. Строк (термін) дії може визначатися для всього нормативно-правового акта або окремого його структурного елемента.

8. Нормативно-правовий акт діє безстроково, якщо в його тексті не визначено інше.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ»

Стаття 58. Пряма дія нормативно-правового акта у часі

1. Пряма дія нормативно-правового акта у часі означає, що його норми поширюються на суспільні відносини, що виникли після набрання ним чинності.
2. Норми нормативно-правового акта поширюються на суспільні відносини, що виникли до дня набрання ним чинності та продовжують існувати на день набрання ним чинності, з дня набрання чинності цим нормативно-правовим актом.

Стаття 59. Зворотна дія нормативно-правового акта у часі

1. Зворотна дія нормативно-правового акта у часі - це реалізація нормативно-правового акта щодо суспільних відносин, що виникли до дня набрання ним чинності, правове регулювання яких змінюється таким нормативно-правовим актом.
2. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, визначених Конституцією України.

Процесуальні кодекси

У ст. 3 КАС передбачено, що провадження в адміністративних справах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи; закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

Стаття 3 ГПК: судочинство у господарських судах здійснюється відповідно до закону, чинного на час вчинення окремої процесуальної дії, розгляду і вирішення справи.

Стаття 3 ЦПК: провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи; закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам судового процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

Стаття 5 КПК «Дія Кодексу в часі»: процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення; допустимість доказів визначається положеннями цього Кодексу, які були чинними на момент їх отримання

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД (З ПРОТОКОЛАМИ) (ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ З ПРАВ ЛЮДИНИ)

Стаття 7 «Ніякого покарання без закону»

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях Конституційного Суду України

Позицію щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів неодноразово висловлював Конституційний Суд України.

Так, згідно з висновками щодо тлумачення змісту ст. 58 Конституції України, викладеними у рішеннях Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп, від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99, від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001, від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012, закони та інші нормативно-правові акти поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чи іншими нормативно-правовими актами чинності; дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється із втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце;

дія закону та іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом.

Єдиний виняток з даного правила, закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України, складають випадки, коли закони та інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Принцип незворотності дії закону у часі у рішеннях Конституційного Суду України

Конституційний Суд України також висловив позицію, згідно якої закріплення принципу незворотності дії нормативно-правового акта у часі на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта (рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп).

Слід зазначити, що таке правило не повною мірою застосовується до податкових правовідносин.

Так Європейський Суд з прав людини у своїх рішеннях погодився з наявністю широких меж національних влад у регулюванні податків та зборів та визнав положення національного законодавця у цій сфері, якщо вони, очевидно, не позбавлені розумних підстав; суд також погодився з можливістю ретроспективних змін до законодавства, згідно з яким, у виняткових випадках, на платників податків покладаються додаткові обов'язки по їх оплаті.

Використані джерела:

1. Берназюк Ян. Окремі проблеми правозастосування: дія закону у часі / Theoretical and practical mechanisms of development of legal science at the beginning of the third millennium: Collective monograph. Tbilisi: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2018. 300 p.– P. 31-48.
2. Берназюк Ян. Дія закону у часі: особливості правозастосовної практики Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів) <https://sud.ua/ru/news/blog/171984-diya-zakonu-u-chasi-osoblivosti-pravozastosovnoyi-praktiki-verkhovnogo-sudu-na-prikladi-virishennya-publichno-pravovikh-sporiv>
3. Берназюк Ян. Принцип легітимних очікувань (legitimate expectations): поняття та зміст // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління expert: Paradigm of law and public administration № 3 (15) – червень 2021 – С. 147-162. <https://maup.com.ua/ua/ekspert/vypusky.html>
4. Берназюк Ян. Легітимні очікування (reasonable expectations) як складова принципу юридичної визначеності у вітчизняній та європейській судовій практиці // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка. – 2021, № 2 (94), С. 13-28 <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1359/1236>
5. Берназюк Ян. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1011199>
6. Берназюк Ян. Дія закону в часі як одне із найскладніших питань правозастосування https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Dija_zakonu_V_chasi.pdf
7. Берназюк Ян. Касаційний перегляд справи: виняток з правила чи обов'язкова гарантія доступу до правосуддя? https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/21_05_2024_prezen_bernaziuk.pdf
8. Берназюк Ян. Нові принципи здійснення правосуддя https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/101-%20new_principles_court_bernaziuk.pdf
9. Берназюк Ян. Верховенство права та його складові: класичні, нові та нетипові принципи https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/components_of_the_rule_of_%20law_bernaziuk.pdf

Верховний
Суд

Дякую за увагу!